

संस्कृत-भारती

परिचयः
तृतीयः पाठः

सूक्तिः

“नियतो यत्र धर्मो वै तमशङ्कः समाचर” - महाभारतम्
Where 'Dharma' is clear, practise it without hesitation.

व्याकरणम्

विशेष्य-विशेषण-भावः
पूरणप्रत्ययान्तः

विशेष्य-विशेषण-भावः

चतुरः बालकः विद्यालयं गच्छति
चतुरा बालिका विद्यालयं गच्छति
चतुरं मित्रं विद्यालयं गच्छति
चतुराः बालकाः विद्यालयं गच्छन्ति
चतुराः बालिकाः विद्यालयं गच्छन्ति
चतुराणि मित्राणि विद्यालयं गच्छन्ति

विशेष्य-विशेषण-भावः विभक्तिः

सुन्दरः रामः अयोध्या नगरे वसति
सीता सुन्दरं रामं पश्यति
सीता सुन्दरेण रामेण सह वनं गच्छति
शबरी सुन्दराय रामाय फलं ददाति
सुन्दरात् रामात् हनुमान् ऊर्मिकं स्वीकरोति
सुन्दरस्य रामस्य पिता दशरथः
सुन्दरे रामे लक्ष्मणः स्निहयति

विशेष्य-विशेषण-भावः विभक्तिः

एकः बालकः नगरे वसति
अम्बा द्वे बालिके पश्यति
सीता तिसृभिः महिलाभिः सह गच्छति
सा सप्तम्यः नरेभ्यः फलं ददाति

छात्राः दशम्यः अध्यापिकाम्यः पुस्तकानि स्वीकुर्वन्ति
चतुर्णा बालकानां पिता दशरथः
दशसु प्रकोष्ठेषु जनाः वसन्ति

पूरणप्रत्ययान्तः

एकः बालकः

प्रथमः बालकः

पूरणप्रत्ययान्तः

द्वौ बालकौ

द्वितीयः बालकः

पूरणप्रत्ययान्तः

तिसः बालिका:

तृतीया बालिका

पूरणप्रत्ययान्तः

चत्वारि वाहनानि

चतुर्थं वाहनम्

पूरणप्रत्ययान्तः

संख्या:

One - एकम्

Two - द्वे

Three - त्रीणि

Ten - दश

Twenty - विंशतिः

पूरणप्रत्ययान्ता:

First - प्रथमः

Second - द्वितीयः

Third - तृतीयः

Tenth - दशमः

Twentieth - विंशतितमः

पूरणप्रत्ययान्तः

संख्या	पुं.	स्त्री	नपुं.
द्वे	द्वितीयः	द्वितीया	द्वितीयम्
त्रीणि	तृतीयः	तृतीया	तृतीयम्
चत्वारि	चतुर्थः	चतुर्थी	चतुर्थम्
पञ्च	पञ्चमः	पञ्चमी	पञ्चमम्

पूरणप्रत्ययान्तः

षट्	षष्ठः	षष्ठी	षष्ठम्
सप्त	सप्तमः	सप्तमी	सप्तमम्
अष्ट	अष्टमः	अष्टमी	अष्टमम्
नव	नवमः	नवमी	नवमम्
दश	दशमः	दशमी	दशमम्

पूरणप्रत्ययान्तः

सहृदा	पूरणप्रत्ययान्ता:		
	पुं.	स्त्री	नपुं.
दश	दशमः	दशमी	दशमम्
एकादश	एकादशः	एकादशी	एकादशम्
द्वादश	द्वादशः	द्वादशी	द्वादशम्
त्रयोदश	त्रयोदशः	त्रयोदशी	त्रयोदशम्
चतुर्दश	चतुर्दशः	चतुर्दशी	चतुर्दशम्
पञ्चदश	पञ्चदशः	पञ्चदशी	पञ्चदशम्
षोडश	षोडशः	षोडशी	षोडशम्
सप्तदश	सप्तदशः	सप्तदशी	सप्तदशम्
अष्टादश	अष्टादशः	अष्टादशी	अष्टादशम्

पूरणप्रत्ययान्तः

सहजा	पूरणप्रत्ययान्ता:		
	पुं.	स्त्री	नपुं.
नवदश	नवदशः	नवदशी	नवदशम्
विंशतिः	विंशतितमः	विंशतितमी	विंशतितमम्
एकविंशतिः	एकविंशतितमः	एकविंशतितमी	एकविंशतितमम्
त्रिंशत्	त्रिंशत्तमः	त्रिंशत्तमी	त्रिंशत्तमम्
चत्वारिंशत्	चत्वारिंशत्तमः	चत्वारिंशत्तमी	चत्वारिंशत्तमम्
द्विनवतिः	द्विनवतितमः	द्विनवतितमी	द्विनवतितमम्
शतम्	शततमः	शततमी	शततमम्

पूरणप्रत्ययान्तः

Remember

To get the पूरणप्रत्ययान्तः forms of numerals from विंशतिः onwards तमः, तमी and तमम् should be affixed to the संख्यावाचकशब्दः। These affixes are not added to numerals below twenty.

पूरणप्रत्ययान्तः

मम गृहे दश आसन्दाः सन्निति (१०)
दशमः आसन्दः सम्यक् अस्ति (१०)
मम गृहे दशमे आसन्दे उपविशतु (१०)

पूरणप्रत्ययान्तः

एकः बालकः उन्नतः अस्ति

अद्यापकः एकं बालकम् आहवयति

अद्यापकः एकेन बालकेन सह गच्छति

अद्यापकः एकस्मै बालकाय पुस्तकं ददाति

अद्यापकः एकस्मात् बालकात् पुस्तकं स्वीकरति

अद्यापकः एकस्य बालकस्य नाम पृच्छति

अद्यापकः एकस्मिन् बालके स्निहयति

प्रथमः बालकः उन्नतः अस्ति

अद्यापकः प्रथमं बालकम् आहवयति

अद्यापकः प्रथमेन बालकेन सह गच्छति

अद्यापकः प्रथमाय बालकाय पुस्तकं ददाति

अद्यापकः प्रथमात् बालकात् पुस्तकं स्वीकरति

अद्यापकः प्रथमस्य बालकस्य नाम पृच्छति

अद्यापकः प्रथमे बालके स्निहयति

पूरणप्रत्ययान्तः

संख्या	पूरणप्रत्ययान्तः
१	बालकः
२	बालकौ
३	बालकैः
४	बालकेभ्यः
५	बालकेभ्यः
६	बालकानाम्
७	बालकेषु
८	बालकेषु
९	बालकाः
१०	बालकैः

पूरणप्रत्ययान्तः

संख्या	पूरणप्रत्ययान्तः
१	बालकः
२	बालिके
३	मित्रैः
४	नदीभ्यः
५	शिष्येभ्यः
६	गुरुणाम्
७	लतासु
८	पुटेषु
९	छात्राः
१०	मालानाम्

१. पङ्क्तौ प्रथमः बालकः वामनः अस्ति । ▶
२. पुस्तकस्य प्रथमे पुटे प्रास्ताविकम् अस्ति ।
३. गिरीशस्य प्रथमा अग्रजा वित्तकोषे कार्यं करोति ।
४. गिरिजायाः द्वितीया अग्रजा सङ्घणककार्यालये कार्यं करोति ।
५. विद्यालये द्वितीयः प्रकोष्ठः विशालः अस्ति ।
६. द्वितीयस्य अद्वृत्य उपरि तृतीयः अद्वृः अस्ति ।
७. पाण्डवेषु पञ्चमः अस्ति सहदेवः ।
८. भगवद्गीतायां षष्ठः अध्यायः ‘आत्मसंयमयोगः’ ।
९. वर्गस्य सप्तमे दिने कौमुदीभोजनम् आसीत् ।
१०. अष्टादशे दिने महाभारतयुद्धं समाप्तम् ।

चित् / चन प्रयोगः

सप्तककाराः

किम्
कुत्र
कैति
कदा
कुतः
कथेत्
किमर्थम्

चित् / चन प्रयोगः

किञ्चित्
कुत्रचित्
कैतिचित्
कदाचित्
कुतश्चित्
कथञ्चित्
किमर्थञ्चित्

चित् / चन प्रयोगः

1. किञ्चित् पुस्तकम् उत्पीतिकायाम् अस्ति
2. सः कृत्वा चित् गतवान्
3. कर्त्तिं चित् रूप्यकाणि धनस्यूते सन्ति
4. कदाचित् अहं मन्दिरं गच्छामि
5. कुतश्चित् खगाः वेगेन आगच्छन्ति
6. बालकः कथं चित् वृक्षम् आरूढवान्
7. किमर्थं चित् शिशुः रोदिति

चित् / चन प्रयोगः

कः गच्छति?
पुरुषः गच्छति

का गच्छति?
महिला गच्छति

किं गच्छति?
वाहनं गच्छति

कः गच्छति?
कश्चित् पुरुषः गच्छति

का गच्छति?
काचित् महिला गच्छति

किं गच्छति?
किञ्चित् वाहनं गच्छति

- **कश्चित्**
- **काचित्**
- **किञ्चित्**

कः गच्छति?
कश्चन् पुरुषः गच्छति

का गच्छति?
काचन् महिला गच्छति

किं गच्छति?
किञ्चन् वाहनं गच्छति

- **कश्चन्**
- **काचन्**
- **किञ्चन्**

चित् / चन प्रयोगः

नियमाः

कः + चित् = कश्चित्

कम् + चित् = कञ्चित्

कस्मात् + चित् = कस्माच्चित्

कस्मिन् + चित् = कस्मिंश्चित्

चित् / चन प्रयोगः

पुलिंग-एकवचनम्	
प्रथमा	कः
द्वितीया	कम्
तृतीया	केन
चतुर्थी	कस्मै
पंचमी	कस्मात्
षष्ठी	कस्य
सप्तमी	कस्मिन्

कश्चित्
कञ्चित्
केनचित्
कस्मैचित्
कस्माच्चित्
कस्यचित्
कस्मिंश्चित्

कश्चन
कञ्चन
केनचन
कस्मैचन
कस्माचन
कस्यचन
कस्मिंश्चन

चित् / चन प्रयोगः

	स्त्रीलिंग-एकवचनम्
प्रथमा	का
द्वितीया	काम्
तृतीया	कया
चतुर्थी	कस्यै
पंचमी	कस्याः
षष्ठी	कस्याः
सप्तमी	कस्याम्

काचित्
काञ्चित्
कयाचित्
कस्यैचित्
कस्याश्चित्
कस्याश्चित्
कस्याञ्चित्

काचन
काञ्चन
कयाचन
कस्यैचन
कस्याश्चन
कस्याश्चन
कस्याञ्चन

चित् / चन प्रयोगः

नपुंसकलिङ्ग-एकवचनम्	
प्रथमा	का
द्वितीया	काम्
तृतीया	कया
चतुर्थी	कस्यै
पंचमी	कस्याः
षष्ठी	कस्याः
सप्तमी	कस्याम्

किञ्चित्
किञ्चित्
केनचित्
कस्मैचित्
कस्माच्चित्
कस्यचित्
कस्मिंश्चित्

किञ्चन
किञ्चन
केनचन
कस्मैचन
कस्माच्चन
कस्यचन
कस्मिंश्चन

चित् / चन प्रयोगः

.....बालकः उन्नतः अस्ति	
अ॒द्यापकः बालकम् आहवयति	
अ॒द्यापकः बालकेन सह गच्छति	
अ॒द्यापकः बालकाय पुस्तकं ददाति	
अ॒द्यापकः बालकात् पुस्तकं स्वीकरति	
अ॒द्यापकः बालकस्य नाम पृच्छति	
अ॒द्यापकः बालके स्निहयति	

कश्चित् बालकः उन्नतः अस्ति	
अ॒द्यापकः कञ्चित् बालकम् आहवयति	
अ॒द्यापकः केनचित् बालकेन सह गच्छति	
अ॒द्यापकः कस्मैचित् बालकाय पुस्तकं ददाति	
अ॒द्यापकः कस्माच्चित् बालकात् पुस्तकं स्वीकरति	
अ॒द्यापकः कस्यचित् बालकस्य नाम पृच्छति	
अ॒द्यापकः कस्मिंश्चित् बालके स्निहयति	

चित् / चन प्रयोगः

कः	कौ	के
कम्	कौ	कान्
केन	काम्याम्	कैः
कस्मै	काम्याम्	केम्यः
कस्मात्	काम्याम्	केम्यः
कस्य	कयोः	केषाम्
कस्मिन्	कयोः	केषु

चित् / चन प्रयोगः

कश्चित्	कौचित्	केचित्
कञ्चित्	कौचित्	कांशिचत्
केनचित्	काभ्याञ्चित्	कैशिचत्
कस्मैचित्	काभ्याञ्चित्	केभ्यश्चित्
कस्माच्चित्	काभ्याञ्चित्	केभ्यश्चित्
कस्यचित्	कयोश्चित्	केषाञ्चित्
कस्मिंश्चित्	कयोश्चित्	केषुचित्

कश्चन	कौचन	केचन
कञ्चन	कौचन	कांशचन
केनचन	काभ्याञ्चन	कैशचन
कस्मैचन	काभ्याञ्चन	केभ्यश्चन
कस्माचन	काभ्याञ्चन	केभ्यश्चन
कस्यचन	कयोश्चन	केषाञ्चन
कस्मिंश्चन	कयोश्चन	केषुचन

चित् / चन प्रयोगः

का	के	काः
काम्	के	काः
कर्या	कार्म्याम्	कार्मिः
कर्त्त्वै	कार्म्याम्	कार्म्यः
कर्त्त्वाः	कार्म्याम्	कार्म्यः
कर्त्त्वाः	कयोः	कासाम्
कर्त्त्वाम्	कयोः	कासु

चित् / चन प्रयोगः

काचित्	केचित्	काश्चित्
काञ्चित्	केचित्	काश्चित्
क्याचित्	काभ्याञ्चित्	काभिश्चित्
कस्यैचित्	काभ्याञ्चित्	काभ्यश्चित्
कस्याश्चित्	काभ्याञ्चित्	काभ्यश्चित्
कस्याश्चित्	क्योश्चित्	कासाञ्चित्
कस्याञ्चित्	क्योश्चित्	कासुचित्

काचन	केचन	काश्चन
काञ्चन	केचन	काश्चन
क्याचन	काभ्याञ्चन	काभिश्चन
कस्यैचन	काभ्याञ्चन	काभ्यश्चन
कस्याश्चन	काभ्याञ्चन	काभ्यश्चन
कस्याश्चन	क्योश्चन	कासाञ्चन
कस्याञ्चन	क्योश्चन	कासुचन

चित् / चन प्रयोगः

किम्	के	कानि
किम्	के	कानि
केन	काभ्याम्	कैः
कस्मै	काभ्याम्	केभ्यः
कस्मात्	काभ्याम्	केभ्यः
कस्य	कयोः	केषाम्
कस्मिन्	कयोः	केषु

चित् / चन प्रयोगः

किञ्चित्	केचित्	कानिचित्
किञ्चित्	केचित्	कानिचित्
केनचित्	काभ्याञ्चित्	कैश्चित्
कस्मैचित्	काभ्याञ्चित्	केभ्यश्चित्
कस्माच्चित्	काभ्याञ्चित्	केभ्यश्चित्
कस्यचित्	कयोश्चित्	केषाञ्चित्
कस्मिंश्चित्	कयोश्चित्	केषुचित्

किञ्चन	केचन	कानिचन
किञ्चन	केचन	कानिचन
केनचन	काभ्याञ्चन	कैश्चन
कस्मैचन	काभ्याञ्चन	केभ्यश्चन
कस्माच्चन	काभ्याञ्चन	केभ्यश्चन
कस्यचन	कयोश्चन	केषाञ्चन
कस्मिंश्चन	कयोश्चन	केषुचन

चित् / चन प्रयोगः

चित् / चन प्रयोगः	चित् / चन प्रयोगः
१ बालकः	बालकः
२ बालिके	बालिकाम्
३ मित्रैः	मित्रेण
४ नदीभ्यः	नद्यै
५ शिष्येभ्यः	शिष्यात्
६ गुरुणाम्	गुरोः
७ लतासु	लतायाम्
८ पुटेषु	पुटे
९ छात्राः	छात्रः
१० मालानाम्	मालायाः

२. व्यावहारिकशब्दावली

Words related to Land

पुलिङ्गशब्दा: - द्वीपः - Island, लोकः - World, पर्वतः - Mountain, पाषाणः - Stone, परिसरः - Environment/Atmosphere पङ्कः - Mud, Mire, मार्गः - Road, केदारः - Field.

स्त्रीलिङ्गशब्दा: - वसुधा - Earth, मृत्तिका - Soil, Clay.

नपुंसकलिङ्गशब्दा: - पुलिनम् - Sand, सैकतम् - Sandy , चूर्णम् - Powder, लोष्ठम् - lump of clay.

Words related to Water

पुंलिङ्गशब्दा: - समुद्रः - Sea, कूपः - Well, गर्तः - Pit, तरङ्गः - Wave, कासारः - Lake, हृदः - Deep pool, कल्पोलः - Large wave, तटः - Shore/Bank, आवर्तः - Whirl pool, जलनिर्गमः - Canal, जलाशयः - Pond.

स्त्रीलिङ्गशब्दा: - आपगा - River गङ्गा, नर्मदा, यमुना etc.

नपुंसकलिङ्गशब्दा: - जलम् - Water, पारम् - Shore, आवारम् - The shore on our side, पल्वलम् - A small pool or pond, आलवालम् - Water-basin around a plant.

३. चाटुश्लोकः

Śiva's attire makes him look like a beggar. He must support his family by begging only. Pārvati is dejected by this profession of her husband. So she suggests -

रामाद्याचय मेदिनीं धनपतेर्बीजं बलाङ्गाङ्गलं
प्रेतेशान्महिं तवास्ति वृषभः फालं त्रिशूलं तव ।
शक्ताहं तव चान्नदानकरणे स्कन्दोऽस्ति गोरक्षणे
खिन्नाहं हर भिक्षया कुरु कृषि गौरीवचः पातु वः ॥

"Beg a piece of land from Paraśurāma (who has won the entire earth). Ask Kubera, your friend, for seeds and Balarāma for the plough. Get the bison from Yama. You have, however, a bull of your own. Your trident will serve for the iron piece in the plough. I am capable of bringing you food. Śaṅmukha will take the cattle for grazing. Take to farming O' Hara ! I am fed up with this beggary". May these words of Gauri protect you.

४. समस्या

आगतः पाण्डवाः सर्वे दुर्योधनसमीहया ।
तस्मै गां सुवर्णं च रत्नानि विविधानि च ॥

Upon a cursory glance the meaning of this verse seems incomplete. Because it has no verb. It means : All Pāndavas came aspiring for Duryodhana. To him..... the cow, gold and various jewels. Find out the verb and try to complete the sense.

Answer to the Riddle

सर्वे दुर्योधनसमीहया - Here, split the words as सर्वे, अदुः, यः, धनसमीहया । तस्मै - To him, यः - who, आगतः - came, धनसमीहया - with the desire for money, सर्वे पाण्डवाः - all the Pāndavas, अदुः - gave, गाम् - cow, सुवर्णम् - gold, विविधानि रत्नानि च - and various jewels.

Here the verb अदुः concealed in सर्वे + अदुः = सर्वेऽदुः, was the cause of the puzzle.

५. सुधारितम्

श्लोकार्धेन प्रवक्ष्यामि यदुक्तं ग्रन्थकोटिभिः ।

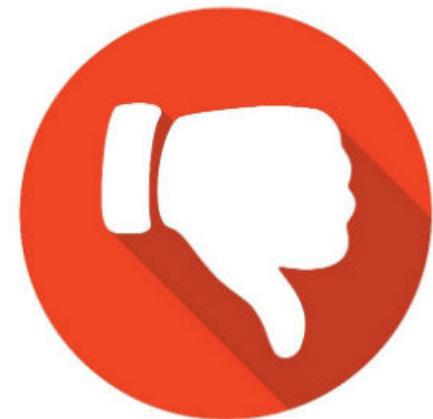
परोपकारः पुण्याय पापाय परपीडनम् ॥५॥

पदबिभागः - श्लोकार्धेन, प्रवक्ष्यामि, यत्, उक्तम्, ग्रन्थकोटिभिः, परोपकारः, पुण्याय, पापाय, परपीडनम् ।

प्रतिपदार्थः - ग्रन्थकोटिभिः - By millions of works, यत् - what, उक्तम् - has been said, (तत् - that) श्लोकार्धेन - with half a stanza, प्रवक्ष्यामि - I shall say. परोपकारः - Helping others, पुण्याय - brings merit, परपीडनम् - troubling others, पापाय - gives rise to sin.

तात्पर्यम् - What hundreds of works have said, I shall say in just half a stanza. By helping others, one acquires religious merit and by troubling them, sin.

Many a work teaches values and ethics in different ways with a number of illustrations. But the underlying teaching in all of them is the universal truth that "Helping others brings merit and troubling them causes sin". Each work may adopt a different style, use various examples and characters in its stories. But the core of all their teaching is this only.

जलबिन्दुनिपातेन क्रमशः पूर्यते घटः ।
स हेतुः सर्वविद्यानां धर्मस्य च धनस्य च ॥६॥

पदविभागः - जलबिन्दुनिपातेन, क्रमशः, पूर्यते, घटः, सः, हेतुः, सर्वविद्यानाम्, धर्मस्य, च, धनस्य, च ।

प्रतिपदार्थः - जलबिन्दुनिपातेन - By water drops falling, क्रमशः - gradually, घटः - a pot, पूर्यते - is filled. सर्वविद्यानाम् - For all branches of learning, धर्मस्य - Dharma (religious merit) धनस्य च - and money, सः हेतुः - the same rule applies.

तात्पर्यम् - Just as drops of water gradually fill a pot, so does one acquire knowledge, merit and wealth little by little. A single drop of water, a bit of knowledge, a single meritorious act or a small amount of money may look very insignificant. But as they add up the droplets fill a pot; knowledge gained over a period of time makes one a scholar; Dharma earned by small acts of merit will one day bear fruit; and money accumulated little by little makes a man rich. One must remember that knowledge, merit earned by a pious act and money, however small, are valuable.

धातवः

धाव् – To run

मिल् – To meet

नन्द् – To rejoice

काट्यकथा

नन्दिन्याः वरप्रसादः

सिंहः पुनः अवदत् - “नूप । तव भूतदया योग्या । किन्तु त्वं शरीरं
त्यक्तुम् इच्छसि । तेन एका धेनुः रक्षिता भवति । यदि जीवसि, सर्वाः प्रजाः
रक्षिताः भवन्ति । ‘आचार्यस्य एका एव धेनुः अस्ति । सा मृता भवति चेत्
आचार्यः कुपितः भवति’ इति चिन्ता न कर्तव्या । आचार्याय कोटिशः
धेनुदानं कुरु” इति ।

दिलीपः सिंहस्य वाक्यं श्रुत्वा - “यदि अहं धेनुरक्षणं न करोमि तर्हि मम
जीवनम् एव व्यर्थम् । त्वम् अपि पराधीनः खलु ? त्वं वृक्षस्य रक्षणं
करोषि । यदि वृक्षः नष्टः भवति तर्हि ईश्वरं कथं पश्यसि ? अतः अहं मम
शरीरं ददामि । आचार्यस्य धेनुं त्यज” इति अकथयत् ।

सिंहः नूपस्य प्रार्थनाम् अङ्गीकृतवान् । नूपः मुखम् अष्टोभागे अकरोत् ।
प्राणान् त्यक्तुं सिद्धः अभवत् । तत्क्षणे पुष्पवृष्टिः अभवत् । “वत्स,
उत्तिष्ठ” इति ष्वनिः श्रूतः । दिलीपः अपश्यत् । सिंहः नास्ति । केवल
नन्दिनी ।

नन्दिनी नूपं हृष्टा - ‘मया परीक्षा कृता । सर्वं मम माया । तव सेवया अहं
प्रसन्ना । वरं ददामि । पृच्छ’ इति अकथयत् । दिलीपः - ‘मम सन्तानः
भवतु’ इति प्रार्थनां कृतवान् । नन्दिनी वरं दत्तवती । ‘मम क्षीरं पिब’ इति
उत्तरवती । नूपः क्षीरं पीतवान् ।

परस्मिन् दिने नूपः सुदक्षिणा च राजधानीम् आगतौ । कालः अतीतः ।
सुदक्षिणा गर्भवती अभवत् । शुभे मुहूर्ते पुत्रं प्रसूतवती । नूपः पुत्रस्य ‘रघुः’
इति नामधेयं कृतवान् ।

अन्वयः - 1

स सत्यवचनाद्राजा धर्मपाशेन संयतः
विवासयामास सुतं रामं दशरथः प्रियम्

पदविभागः

सः, सत्यवचनात्, राजा, धर्मपाशेन, संयतः,
विवासयामास, सुतम्, रामम्, दशरथः, प्रियम्

अन्वयः - 1

पदविभागः

सः, सत्यवचनात्, राजा, धर्मपाशेन, संयतः,
विवासयामास, सुतम्, रामम्, दशरथः, प्रियम्

क्रिया

प्रथमा

द्वितीया

तृतीया

पञ्चमी

- विवासयामास (लिट् लकारः)
- सः, राजा, दशरथः, संयतः
- सुतम्, रामम्, प्रियम्
- धर्मपाशेन
- सत्यवचनात्

अन्वयः - 1

अन्वयः

सत्यवचनात् धर्मपाशेन संयतः सः राजा दशरथः
प्रियं सुतं रामं विवासयामास

प्रतिपदार्थः

सत्यवचनात्
धर्मपाशेन संयतः
सः राजा दशरथः
प्रियं सुतं रामम्
विवासयामास

- सत्यकथन-शीलः इति कारणात्
- धर्मनियमेन निबद्धः
- सः नृपः दशरथः
- प्रियकरं पुत्रं
- निर्वासितवान् (वनं प्रेषितवान्)

अन्वयः - 1

अन्वयः

सत्यवचनात् धर्मपाशेन संयतः सः राजा दशरथः
प्रियं सुतं रामं विवासयामास

तात्पर्यम्:

राजा दशरथः सत्यकथन-शीलः । सः धर्मबन्धेन बद्धः । सत्यवान् नृपः पूर्वकाले कैकेयै
वरद्वयं दत्तवान् । दशरथः यं वचनम् उक्तवान् तं निश्चयेन पालितवान् ।

रामस्य अभिषेकसम्भारान् दृष्ट्वा देवी कैकेयी "रामस्य वन्यजीवनं भरतस्य पट्टाभिषेकं
करणीयं" इति वरद्वयं दशरथं पृष्टवती । तत् श्रुत्वा राजा दशरथः बहु-दुखितः अभवत्

यद्यपि रामः तस्य प्रियः पुत्रः आसीत् तथापि सः धर्मं सत्यं च पालयितुं रामं वनं
प्रेषितवान्

अन्वयः - 2

स जगाम वनं वीरः प्रतिज्ञामनुपालयन्

पितुर्वचननिर्देशात् कैकेय्याः प्रियकारणात्

पदविभागः

सः, जगाम, वनम्, वीरः, प्रतिज्ञाम्, अनुपालयन्,

पितुः, वचननिर्देशात्, कैकेय्याः, प्रियकारणात्

अन्वयः - 2

पदविभागः

सः, जगाम, वनम्, वीरः, प्रतिज्ञाम्, अनुपालयन्,

पितुः, वचननिर्देशात्, कैकेय्याः, प्रियकारणात्

क्रिया

- जगाम (लिट् लकारः)

प्रथमा

- सः, वीरः

द्वितीया

- वनम्, प्रतिज्ञाम्

पञ्चमी

- वचननिर्देशात्, प्रियकारणात्

षष्ठी

- पितुः, कैकेय्याः

शतृ- प्रत्ययः

- अनुपालयन्

अन्वयः - 2

अन्वयः

सः वीरः पितुः वचननिर्देशात् कैकेय्याः प्रियकारणात्

प्रतिज्ञाम् अनुपालयन् वनं जगाम

प्रतिपदार्थः

सः वीरः

पितुः वचननिर्देशात्

कैकेय्याः प्रियकारणात्

प्रतिज्ञाम् अनुपालयन्
वनं जगाम

- सः शूरः श्रीरामः
- स्वजनकस्य आजया
- कैकेयीं प्रसीदयितुम्
- भरतस्य मातुः कैकेय्याः प्रीतिकारणात्
- सङ्कल्पम् अनुसरन्
- अरण्यं गतवान्

अन्वयः - 2

अन्वयः

सः वीरः पितुः वचननिर्देशात् कैकेय्याः प्रियकारणात्
प्रतिज्ञाम् अनुपालयन् वनं जगाम

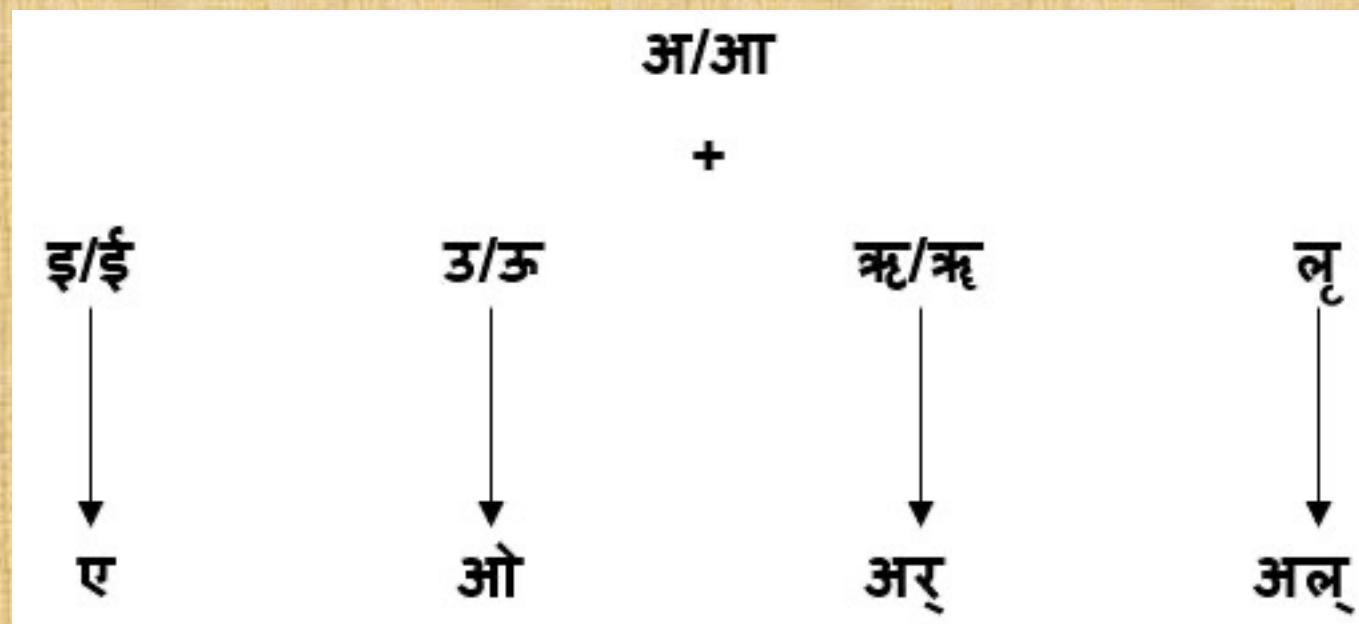
तात्पर्यम्:

रामः दशरथस्य विधेयः पुत्रः आसीत् । यथा पिता उक्कतवान् तथा एव रामः कृतवान् ।
कैकेयी पूर्वकाले दत्तं वरद्वयं दशरथं पृष्टवती ।

राजा दशरथः सत्यवान् धर्मज्ञः च । अतः सः दुःखेन एव प्रियकरं पुत्रं रामं अरण्यं गन्तुं
कथितवान् । रामः तस्य जनकस्य वचनम् अङ्गीकृतावान् । शूरः रामः सङ्कल्पम्
अनुसरन् कैकेयीं प्रसीदयितुम् वनं गतवान्

सन्धि:

गुण-सन्धि:

गुण-सन्धि:

अ + इ = ए

अ + उ = ओ

अ + ऋ = अर्

अ + लृ = अल्

अ + ई = ए

अ + ऊ = ओ

अ + ऋ = अर्

आ + इ = ए

आ + उ = ओ

आ + ऋ = अर्

आ + ई = ए

आ + ऊ = ओ

आ + ऋ = अर्

गुण-सन्धिः

१. राज + ईश्वरी = राजेश्वरी (अ + ई = ए)
२. महा + उन्नतिः = महोन्नतिः (आ + उ = ओ)
३. गण + ईशः = गणेशः (अ + ई = ए)
४. लम्ब + उदरः = लम्बोदरः (अ + उ = ओ)
५. राजा + इति = राजेति (आ + इ = ए)
६. देव + ऋषिः = देवर्षिः (अ + ऋ = अर्)
७. सर्वस्य + उपरि = सर्वस्योपरि (अ + उ = ओ)
८. च + इति = चेति (अ + इ = ए)
९. माता + इव = मातेव (आ + इ = ए)
१०. क्षीर + उदधिः = क्षीरोदधिः (अ + उ = ओ)

गुण-सन्धिः

मम + इव

परम + ईश्वरः

रमा + ईशः

सूर्य + उदयः

यमुना + ऊर्मिः

ग्रीष्म + ऋतुः

एक + ऊनः

वृक्ष + उपरि

तव + लूकारः

राजा + ऋषिः

महा + उत्सवः

लता + इव

महा + इन्द्रः

मम + ऋणम्

प्रकाश + उत्सवः

यथा + इष्ट

सन्धि:

सर्वर्णदीर्घ-सन्धि:

च + अपि

देव + आलयः

लता + अपि

दया + आनन्दः

रवि + इर्षा

कवि + ईशः

लक्ष्मी + इन्द्रः

परी + ईक्षा

भानु + उदयः

लघु + ऊर्मीः

वधू + उत्साहः

चमू + ऊर्जा

मातृ + ऋणम्

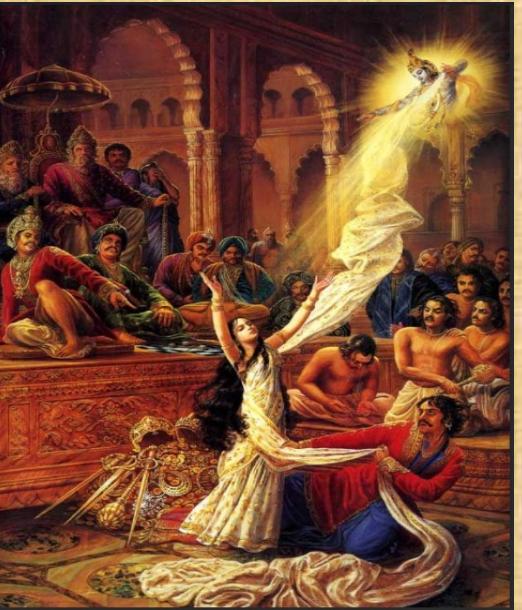
सङ्ग्राह्यविषया:

प्रसिद्ध-पञ्चका:

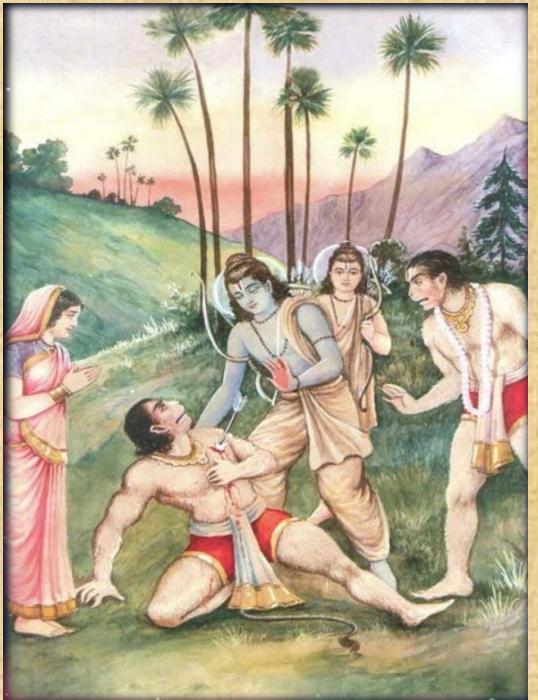
(FAMOUS FIVE)

अहल्या

द्रौपदी

तारा

सीता

मण्डोदरी

पञ्च
कन्याः

पञ्च पाण्डवाः

नकुलः

भीमः

सहदेवः

अर्जुनः

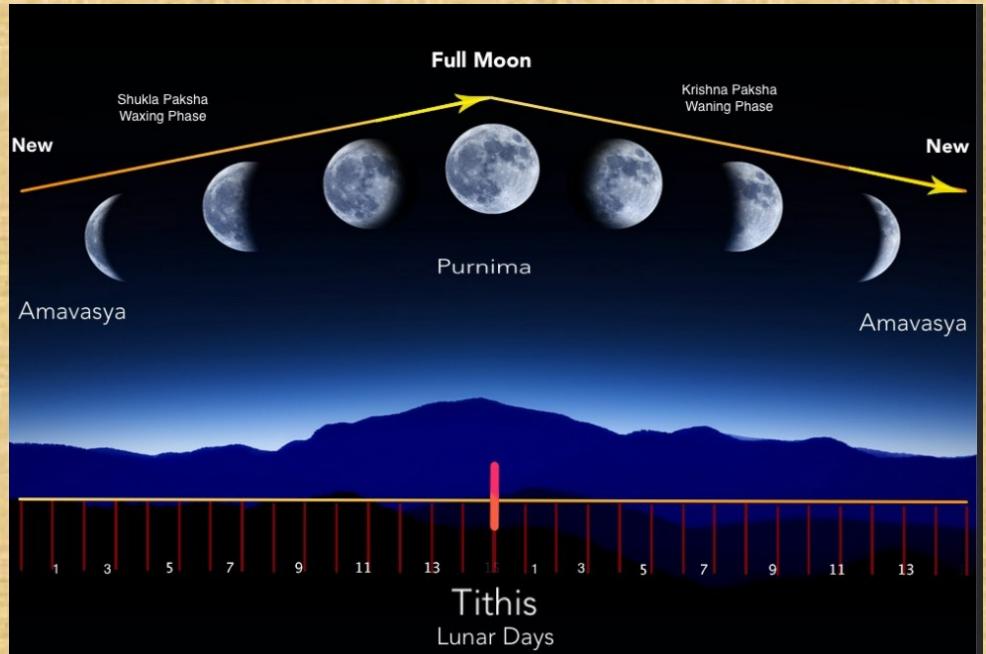

युद्धिष्ठरः

पञ्च भूतानि

पञ्च अङ्गानि

तिथिः

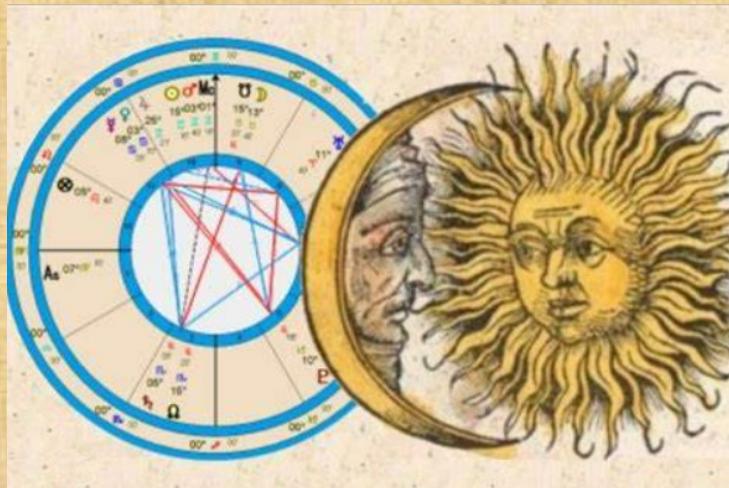
नक्षत्रम्

रविवार Sunday	सोमवार Monday	मंगलवार Tuesday	बुधवार Wednesday	बृहस्पतिवार Thursday	शुक्रवार Friday	शनिवार Saturday
------------------	------------------	--------------------	---------------------	-------------------------	--------------------	--------------------

वासरः

योगः

करणम्

(Each tithi is divided into 2 karanams)

अरविन्दम्

अशोकम्

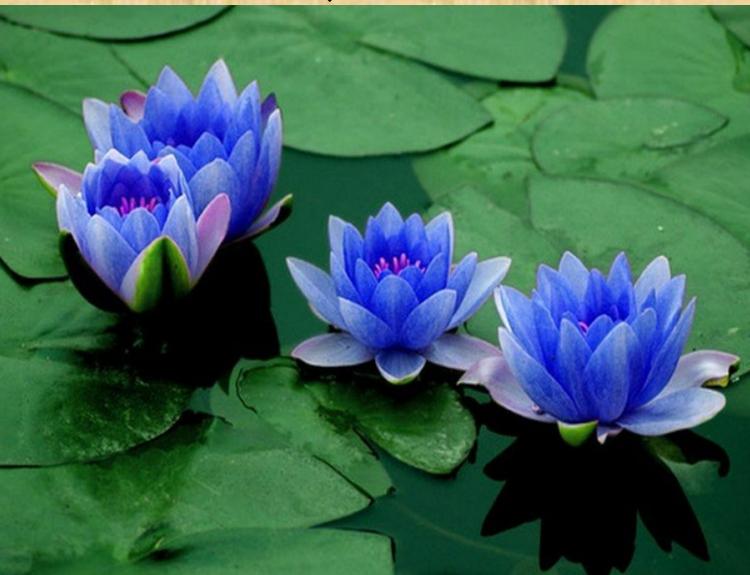
चूतम्

नवमलिलिका

पञ्च बाणाः

नीलोत्पलम्

पञ्च यज्ञः

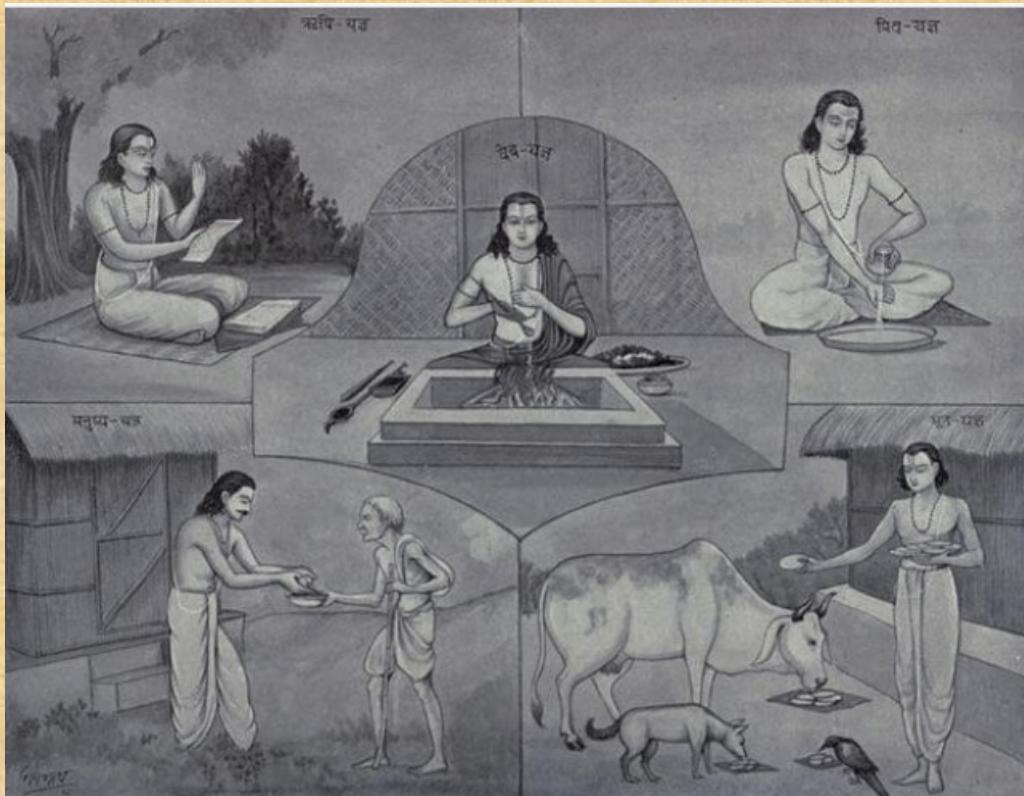
ब्रह्मयज्ञः
प्रतिदिनं वेदं वा शास्त्रं
अध्ययति

मनुष्ययज्ञः
अन्ये मनुष्याय अन्नं
ददाति

देवयज्ञः
देवान् पूजयति

पितृयज्ञः
पितृदेवान् पूजयति

भूतयज्ञः
पशुभ्यः अन्नं ददाति

Pancha Yagna (clockwise, from centre) - Deva Yagna, Pitr Yagna, Bhuta Yagna, Manushya Yagna, Bramha Yagna. (Ramanarayananadatta astri)

गन्धः

पुष्पम्

पञ्च उपचाराः

दीपः

धूपः

नैवेद्यम्

१लोकः

शमी शमयते पापं शमी शत्रुविनाशिनी ।
अर्जुनस्य वनुष्ठारिरामस्य प्रियदर्शिनी ॥

The Śamī tree was very dear to Arjuna and Rāma who wields a bow. It destroys one's sins and enemies. There is the practice of distributing Śamī on the day of Vijayadaśamī and the above sloka is recited on that occasion.

